

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ПРАВА

Розкрито феноменологічне розуміння права як взаємодії з навколишньою реальністю, що відбувається за допомогою первинного досвіду соціального суб'єкта права.

Ключові слова: право, суспільні відносини, праворозуміння, правова феноменологія, принцип інтерсуб'єктивності соціального світу, трансцендентальна підстава знання, екзистенційний діалог, екзистенційна феноменологія.

Постановка проблеми. Кінцева мета пізнання будь-якого явища навколишньої дійсності – це об'єктивність, якої можна досягнути лише завдяки концентрації на процесі пізнання, а не на зовнішніх ознаках предмета. Саме такий підхід дає можливість зробити висновок про редукцію як основний метод феноменології, сутність якого полягає у „взятті світу в дужки”, тобто утриманні від суджень про його реальне існування. Цей метод дозволяє відійти від самоочевидності явищ навколишньої дійсності, яка його вводить в оману, і набуває можливості об'єктивного, трансцендентального пізнання.

Ступінь наукової розробки проблеми. Аналіз категорії „джерела права” у її співвідношенні з формою права, дослідження залежності джерел від характеру правової системи, вивчення особливостей правоутворення як форми виникнення і буття права здійснювалось у працях І.Ю. Богданівської, Т.В. Гурової, Л.С. Зівса, В.К. Забігайла, М.І. Козюбри, М.М. Марченка, В.В. Оксамитного, М.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, О.Ф. Скакун, Т.І. Тарахонич, Ю.В. Тихомирова, Ю.С. Шемшученка. Однак сучасні реалії потребують не лише переосмислення окремих положень теорії джерел права, а й дослідження нових форм і аспектів, їх прояву та впливу.

Мета даної статті полягає у дослідженні правової феноменології, яка намагається з власних позицій визначити сутність права, застосувавши надбання філософії права на практиці, через побудову інтерсуб'єктивних відносин соціального спілкування індивідів, основними формами яких є конфлікт і співробітництво.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що характер, сутність і призначення права здебільшого зумовлюються історичною ситуацією та характером суспільних відносин, якими вони й виправдовуються [1, с. 175]. Традиційне праворозуміння, яке до останнього часу було пануючим на теренах юридичної науки ще з радянських часів, віддавало перевагу загальнообов'яз-

ковій силі права і його примусовим важелям. Така екзистенція права цілком виправдовується тогочасним домінуючим положенням держави відносно права, тільки декларативно превалюючим місцем індивіда в суспільстві, жорсткою регламентацією з боку держави переважної більшості суспільних відносин, забезпеченістю виконання правових приписів виключно за допомогою примусу.

З огляду на викладене зазначимо, що нині накреслилися позитивні тенденції в бік трансформацій у праворозумінні, виникнення й підтримання плюралізму правових методологій, про що свідчать численні наукові праці вчених [2]. Серед різноманіття методологічних підходів до розуміння права значну увагу зарубіжні та вітчизняні теоретики приділяють правовій феноменології, оскільки остання намагається з власних (у тому числі й філософських) позицій визначити сутність права, застосувавши надбання філософії права й на практиці, через побудову інтерсуб'єктивних відносин соціального спілкування індивідів, основними формами яких є конфлікт і співробітництво [3, с. 24-34].

Наукові розробки стосовно заявленої проблематики являють собою серйозні теоретичні надбання, які потребують систематизації, починаючи з витоків феноменології й завершуючи її складовою частиною – правовою феноменологією. Останнє наукове завдання і пропонується до розв'язання у даній статті, що допоможе побачити сильні сторони і ті місця феноменологічного підходу до розуміння права, які потребують подальшого вивчення, аналізу й удосконалення, з метою побудови універсальної методології праворозуміння.

Отже, феноменологія (грецьк. Phenomenology, букв. – вчення про феномени), як вчення про явище [4, с. 477] є одним із найбільш популярних філософських напрямків на Заході у нинішній час. В основі феноменологічного розуміння – спеціальний метод феноменологічної редукції, яка здійснюється у два етапи: ейдичної

редукції, на якому під сумнів ставиться цінність вихідного для багатьох наук вірування у реальність зовнішнього світу, і трансцендентальної редукції, коли під сумнів ставиться вірування в реальність „Я” як частини реальності зовнішнього світу [5, с. 278]. Його родоначальниками вважаються Е. Гуссерль, Ф. Brentano і М. Хайдеггер. У межах феноменологічного підходу його засновники намагалися відійти від суб’єктивізму (психологізму) при визначенні всіх соціальних феноменів (у тому числі й права) й наблизитися до об’єктивізму, який має трансцендентальний характер і не залежить від емпіричної дійсності. Звідси бере початок відоме програмне положення Е. Гуссерля, яке він розробляв у межах феноменології: „Назад до речей”. Суть його пояснюється самодостатністю речі (соціальної чи правової реальності); але взаємодія з реальністю повинна відбуватися за допомогою первинного досвіду соціального суб’єкта (суб’єкта права) [6, с. 175-183]. Це означає, що людині надана можливість пізнавати навколишній світ за допомогою певних форм пізнання, завдяки саме їм буття відображене в свідомості стає реальністю, втіленою у певні образи – феномени, які перебувають у свідомості людини. Отже, кінцева мета пізнання будь-якого явища навколишньої дійсності – це об’єктивність, якої можна досягнути лише завдяки концентрації на процесі пізнання, а не на зовнішніх ознаках предмета. Аналіз указанного дає можливість зробити висновок про редукцію як основний метод феноменології, сутність якого полягає у „взятті світу в дужки”, тобто утриманні від суджень про його реальне існування [7, с. 41-42]. Цей метод дозволяє відійти від самоочевидності явищ навколишньої дійсності, яка його вводить в оману, і набуває можливості об’єктивного, трансцендентального пізнання.

Основний принцип феноменологічного підходу до розуміння права – принцип інтерсуб’єктивності соціального світу – дозволяє новому поставити питання про трансцендентальну підставу знання (а також і реальності) й дає на нього нову відповідь. Названий принцип являє собою основу феноменологічного бачення права і був уперше започаткований у рамках „теорії комунікативної дії” Ю. Хабермаса, яка описує дворівневу структуру сучасного суспільства („система” і „життєвий світ”) [8, с. 7]. Останній уявляв інтерсуб’єктивність як синонім комунікації, через те, що коли ми розмовляємо з іншими, то визнаємо їх як самих себе. Крім названого, Ю. Хабермас запропонував універсальне поняття дискурсивного спілкування (дискурсу). Отже,

квінтесенція права обґрунтовується ним у процесі дискурсу, який співвідноситься з своєрідним зразком спілкування – „ідеальною мовленнєвою ситуацією” [9, с. 168]. Дискурс охоплює різні „комунікативні дії” його учасників („акторів”). При цьому „актори” – той, хто говорить, і слухач висувають один одному претензії, намагаючись досягнути порозуміння у ненасильницький спосіб. Учений підкреслював конфліктну природу соціальних взаємовідносин, а для того, щоб жити за таких умов, він пропонував урівноважувати власні інтереси з інтересами іншого та справедливо узгоджувати результати спільної взаємодії. У цьому випадку узгодження певних ситуацій виступає істотною складовою частиною необхідних для здійснення комунікативної дії інтерпретацій. У власній „теорії комунікативної дії” Ю. Хабермас не оминає увагою суб’єктів спілкування (правової взаємодії). При характеристиці суб’єкта автор виділяє комунікативну, когнітивну і телеологічну складові. Когнітивна сторона у суб’єкта відповідає за його здатність набувати знання у процесі практичного освоєння світу та практики спілкування. Телеологічна сторона пов’язана з його здатністю до цілеспрямованої діяльності. Комунікативна сторона, що перебуває в центрі уваги Ю. Хабермаса, проявляється в об’єднуючій силі, зорієнтованій на взаємне розуміння мови, що гарантує учасникам спілкування однакове розуміння ситуації та досягнення консенсусу.

У межах феноменологічного підходу до праворозуміння Е. Гуссерль активно розробляв концепцію „життєвого світу”, який він порівнював зі світом права за ознаками об’єктивності й трансцендентальності. Життєвий світ, на переконання вченого, є сукупністю всіх можливих чи справжніх горизонтів досвіду людського життя [10, с. 102]. Життєвий світ передує первинним сутностям буття, науці та картині світу. Він є справжнім та не вимагає підтвердження чи доведення. Саме таке розуміння життєвого світу було використане одним із послідовників Е. Гуссерля – М. Хайдеггером.

М. Хайдеггер модифікував учення Е. Гуссерля на підставі його ідеї феноменології як методу [11, с. 111-113]. Він віддавав перевагу буттю, а не свідомості, як Е. Гуссерль. Через це М. Хайдеггер концентрується на внутрішній сутності речей, їх екзистенції під час їх пізнання. Він критикує феноменологію Е. Гуссерля за суб’єктивізм [12, с. 243-245], на підставі цього він відмовляється від ідеї Е. Гуссерля „до самих речей”, а, навпаки, закликає до того, щоб речі виконували своє основне призначення – звільня-

ли абсолютне буття суб'єкта, укорінене в їх екзистенції. Основою вчення М. Хайдеггера стає його концепція Dasein, яка виступає передумовою правильного пізнання. Dasein являє собою буття у світі, яке володіє ознакою відкритості і має своєю внутрішньою сутністю екзистенцію. Ще однією властивістю буття є його історичний характер і часовий вимір. Звідси походить ідея часового характеру буття, поєднання часу й буття.

Стосовно правової проблематики М. Хайдеггер на перший план виносить проблему діалогу в праві, внаслідок того, що самотність індивіда серед інших людей стала наслідком його тотальної нездатності до діалогу. „...На перший погляд може здаватися, що усі люди разом, але насправді вони самотні...”, – підкреслює вчений [13, с. 80-101]. У зв'язку з цим виникає головна проблема – перевиховання самотньої людини у суб'єкта правового діалогу. Отже, щоб розв'язати дану проблему, необхідно спочатку збагнути причини самотності людини в суспільстві. По-перше, людина екзистенційного діалогу – це самотня людина через те, що їй складно з іншими, оскільки останні хвилюють і нервують її. Але, з другого боку, вони карбують людське „Я”, примушують прислуховуватися до „Іншого”. У цьому разі є надія на порозуміння між ними. Так виникає потреба у спілкуванні як засаді, що змогла б об'єднати людей у світ суб'єктно-суб'єктних відносин, усунути відчуженість у людських взаєминах. Суб'єктно-суб'єктні відносини породжують спільне творення світу спілкування, в якому людина проникає у світ іншої, а завдяки йому – у себе. Саме в такий спосіб індивід стає центром уваги у правовому спілкуванні.

Він починає прислуховуватися до іншого суб'єкта спілкування, стає відкритим, щирим і відвертим, ставиться до оточуючих (потенційних суб'єктів правового спілкування) не як до об'єктів, а як до суб'єктів пізнання, важливим у яких є не лише їх позиції, а й погляди, думки, почуття.

Отже, Е. Гуссерль і М. Хайдеггер шукали оригінальний підхід до пізнання сутності соціальних явищ, у тому числі й права, яке належить до останніх. Учені доклали зусиль, щоб поєднати суб'єктивний та об'єктивний моменти у процесі пізнання, концентрувалися на універсальному характері життєвого світу, надавали перевагу екзистенції, тобто намагалися знайти трансцендентальне в одиничному, кінцевому, подаючи його як загальне.

Екзистенційна феноменологія М. Хайдеггера має багатьох прихильників у юриспруденції. Прикладом можуть бути погляди У. Луйжпена,

який бере за основу вчення Е. Гуссерля. Він надає гносеологічну й онтологічну перевагу суб'єкту, який у процесі свого буття вступає у правовідносини з іншими, визнаючи їх існування й необхідність для повноцінних взаємин. Отже, реалізується основний принцип правових відносин – принцип інтерсуб'єктивності. Згідно з цим, У. Луйжпен справедливо зауважує, що людське існування – це завжди співіснування з іншими. Таке співіснування природно не позбавлено конфліктів. Уникнути їх допомагає право з властивим йому мінімумом справедливості [14, с. 111-113].

У зв'язку з цим сьогодні вітчизняні вчені роблять спроби збагнути сутність права через його конфліктне призначення. У цьому сенсі зазначається, що право може розглядатися як інструмент урегулювання різноаспектних конфліктів. Причому право відіграє суттєву роль на всіх стадіях розвитку конфлікту, а також виступає превентивним засобом для пом'якшення наслідків конфліктів. Відповідно до цього правові конфлікти вирішуються в різний спосіб: конституційними процедурами, судовим і господарським розглядом справ, адміністративними процедурами. Ці процедури сприяють прийняттю рішення на основі права, що виключає його безпідставність і суб'єктивізм, а виправлення можливих помилок здійснюється завдяки відповідним юридичним процедурам (оскарженню рішення, перегляду рішення тощо). За допомогою цих заходів конфлікт набуває чітких рис, інституціоналізується, формалізується, як формалізується і процедура його розв'язання. Як превентивний засіб право передбачає запобіжні заходи, спрямовані на збереження та зміцнення нормального стану юридичних відносин. На правовому рівні застосовуються такі соціально-правові заходи профілактики юридичних конфліктів: формування поваги до права і закону з боку особи, суспільства і держави; удосконалення законодавства, врахування суспільних інтересів і громадської думки в правотворчості; розвиток і підвищення суспільної, групової та індивідуальної правосвідомості й правової культури; активізація діяльності ЗМІ з правової пропаганди; зміна ціннісно-правових настанов населення в напрямку дотримання законів; зміцнення режиму законності й правопорядку; підвищення престижу юридичної науки тощо.

Оскільки прихильники феноменологічного підходу до розуміння права, особливо його екзистенційного напрямку (напрямок М. Хайдеггера), вважають основою права конкретну життєву ситуацію чи правовідносини, право знаходить свою реалізацію з прийняттям рішення у конкретній,

юридично значимій ситуації. При прийнятті такого рішення відбувається становлення постійно мінливого права. При цьому право регулює поведінку в процесі правової взаємодії, а типові ролі визначає індивідуалізована норма поведінки, яка виводиться з розуміння суб'єктів взаємодії. Головна проблема при актуалізації цих ідей полягає у поєднанні буття окремо взятого індивіда, апріорного буття взагалі й буття права, опосередкованого нормами, об'єктивного права як сукупності правових норм, які встановлюють правові повноваження, заборони й обов'язки, і суб'єктивного права як сукупності правових повноважень, заборон та обов'язків, що належать конкретному індивіду.

Отже, у ході проведеного аналізу основних положень феноменологічного підходу до розуміння права його найважливішим надбанням видається інтерсуб'єктивне розуміння права у контексті правової реальності, в яку суб'єкт залучений сам у процесі спілкування з іншими учасниками правового життя. У цій ситуації всі соціальні суб'єкти є активними індивідами, які мають суперечливі, але водночас і однотипні з іншими інтереси, які вони не можуть самостійно реалізувати, а тому єдиним можливим способом їх існування виступає соціальне спілкування (конфлікт і співробітництво у формі стосунків одного з іншим та всіма іншими, тобто саме у публічній площині на підставі взаємного визнання певних прав і обов'язків, що робить індивідів соціальними та правовими суб'єктами).

Висновки. Визнання феноменологічного підходу до розуміння права універсальною методологією праворозуміння в сучасних умовах було б передчасним, оскільки він має декілька нерозв'язаних проблем. Узагальнюючи їх, поперше, треба підкреслити його абстрактний характер, який не дає можливості пояснити буття права з позицій юриспруденції та простежити взаємодію права з суто юридичними явищами – правовими відносинами та нормами права. Такі категорії, як екзистенція, природа речей, трансцендентальне „Я” намагаються пояснити сутність права лише з філософських позицій, оминаючи увагою сферу юриспруденції. По-друге, феноменологічний підхід до розуміння права намагається звести право винятково до комунікації між суб'єктами, не приділяючи уваги тому моменту, що не будь-яка комунікація людей являє собою право. По-третє, залишається без відповіді питання про критерії права, оскільки, на нашу думку, такого критерію, як успішна комунікація суб'єктів, замало.

З огляду на це можна сподіватися, що в май-

бутньому феноменологічний підхід до праворозуміння розвиватиметься в руслі уточнення й доопрацювання своїх деяких слабких сторін, створивши на цих засадах більш досконалу актуальну методологію для розуміння сутності права.

Список літератури

1. Гетьман І. В. Ідея правового спілкування в сучасному суспільстві / І. В. Гетьман // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Зб. наук. пр. – Х.: Право, 2004. – Вип. 7. – С. 175.
2. Козюбра М. Загальнотеоретична юриспруденція: радянська традиція та європейська перспектива / М. Козюбра // Укр. право. – 2005. – № 1. – С. 7-21; Цвік М. В. Сучасне праворозуміння – методологічна основа правової науки / М. В. Цвік // Матеріали міжнародної наукової конференції 13-14 грудня 2002 р. / упоряд.: М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Х.: Право, 2003. – С. 88-91.
3. Петришин О. Конфлікт та співробітництво як соціальне середовище права / О. Петришин // Вісн. Акад. прав, наук України. – 2004. – № 3. – С. 24-34.
4. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1998. – С. 477.
5. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – С. 278.
6. Гуссерль Э. Логические исследования. Т. 1 / Э. Гуссерль // Философия как строгая наука. – Новочеркасск: Сагуна, 1994. – С. 175-183.
7. Прехтль П. Введение в феноменологию Гуссерля / П. Прехтль. – Томск: Водолей, 1999. – С. 41-42.
8. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2001. – С. 7.
9. Цит. за: Максимов С. И. Философско-правовая концепция К.-О. Апеля и Ю. Хабермаса / С. И. Максимов // Проблемы законности. – 2002. – № 55. – С. 168.
10. Современная западная социология: словарь. – М.: Политиздат, 1990. – С. 102.
11. Herrmann F.-W. Der Begriff der Phänomenologie bei Heidegger und Husserl / F.-W. Herrmann. – С. 111-113.
12. Цит. за: Schütz A. Das problem der transzendentalen Intersubjektivität bei Husserl / A. Schütz // Schütz A. Studien zur phänomenologischen Philosophie. Gesammelte Aufsätze. Bd. 3. Den Haag: Nijhof, 1971. – С. 243-245.
13. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге: сборник: пер. с нем. / М Хайдеггер; под ред. А. Л. Доброхотова. – М.: Высш. шк., 1991. –

C. 80-101. Law / W. Luijpen. – Pittsburg: D. Riedel, 1967. – С.
14. Luijpen W. Phenomenology of Natural 111-113.

Стаття надійшла до редколегії 14 вересня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

Y.V. Sayfulina

Of phenomenological understanding of law

Summary

The article is devoted to disclosure of phenomenological understanding of law as the interaction with surrounding reality, which occurs with the help of primary experience of social subject of law.

Key words: law, social relations, understanding of law, law phenomenology, principle of intersubjectivity of social world, transcendental basis of knowledge, existential dialogue, existential phenomenology.

Ю.В. Сайфуліна

Феноменологический поход к пониманию права

Аннотация

Раскрыто феноменологическое понимания права как взаимодействия с окружающей реальностью, которое происходит с помощью первичного опыта социального субъекта права.

Ключевые слова: право, общественные отношения, правопонимание, правовая феноменология, принцип intersубъективности социального мира, трансцендентальное основание знания, экзистенциальный диалог, экзистенциальная феноменология.